پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال بیست و نهم، شمارهٔ ۲ (پیاپی ۱۲۸)، پاییز و زمستان ۱۴۰۲
(صفحات 🕮 ۳ـ۳۴)

بررسی جامعه‌شناختی مؤلفه‌های تربیتی جامعهٔ منتظر

در اندیشهٔ شهید مطهری*

□ غلامرضا تقی‌زاده رهقی[۱]
□ رحیم حجتی سیبنی[۲]

چکیده

امروزه بشریت به‌دنبال آرامش و امید و آرزوی زندگی بی‌دغدغه و سالمی است که بتواند زندگی معنوی انسان را معنا بخشیده و در مسیری ارزشمند قرار دهد. در حقیقت، این مسیر هدفمند و ارزشی و همه‌جانبه، همان مسیر توحیدی در زندگی است که ابتدا از سوی خداوند به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و ائمه اطهار علیهم‌السلام و در نهایت به امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه واگذار شده است. یکی از گام‌های اساسی در راستای ظهور جامعه منتظر نیز شناخت مقدمات و مؤلفه‌های تربیت مهدوی است که همان تربیت حقیقی و دینی مکتب اسلام است. هدف از این مقاله، بررسی جامعه‌شناختیِ مؤلفه‌های تربیت دینیِ جامعهٔ منتظر در آثار و اندیشه‌های متفکران

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۷ ـ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۱.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت (نویسنده مسئول) (gholamreza.taghizadeh@yahoo.com).
۲. دکتری تخصصی، جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال، تهران، ایران (rhojati94@yahoo.com).

دینی و به‌ویژه شهید مطهری بوده که بر مبنای روش تحلیل محتوای کتابخانه‌ای که بیشترین محتوا را در مورد شاخص‌های فرهنگ مهدویت داشته، سامان یافته است. براساس روش مذکور، برخی از مؤلفه‌های مهم، مطلوب و اثرگذار تربیت مهدوی شامل معرفتی، ارزشی، سیاسی، تحولی، رفتاری، انتظار، اخلاقی، معنوی و... به‌صورت مستقیم بررسی و انتخاب شدند و سپس مؤلفه‌های تربیت مهدوی که مأخوذ از آثار استاد شهید مطهری می‌باشند، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. سرانجام، نتایج نشان داد که انسان باید ابتدا در مراحل شناختی به‌صورت یقینی، این شناخت را در درونش نهادینه سازد (خودسازی دینی) و سپس در عمل و زندگی عادی خود نیز پیاده نماید و در این صورت، انسان با این ویژگی می‌تواند در جامعهٔ منتظر، تأثیرگذار و منشأ اثر باشد.

واژگان کلیدی: مؤلفه‌های ظهور، تربیت دینی، جامعه منتظر، سبک زندگی اسلامی، شهید مطهری.

مقدمه

آنچه که امروز در جوامع بشری مشاهده می‌شود، زندگی سراسر مادی و ماشینی است و غفلت بشریت از ندای فطرت و نیز گوش فرا دادن صددرصد به ندای طبیعت، که نتیجه و پیامد آن، ایجاد بحران‌های معرفتی، روحی و روانی فراوان و عدم تحرک جسم و عقل در انسان‌هاست. امروزه این عوامل، نیاز انسان را به تربیت و معرفت دینی مضاعف کرده است. از سویی دیگر، ناکامی مکاتب تربیتی موجود در رفع این نیاز سبب شده که روزبه‌روز جایگاه تربیت به‌ویژه تربیتی که سرچشمه آن وحی است، پررنگ‌تر و نیاز به آن بیشتر شود و انسان‌ها به این حقیقت اذعان و اعتراف کنند که تمام دستورهای اخلاقی و تربیتیِ فاقد ریشهٔ وحیانی، کامل نیستند. در چنین موقعیتی، ضرورت تربیت حقیقی و دینی به‌عنوان جایگزینی مناسب و ویژه در زندگی دنیای معاصر احساس می‌شود. دین اسلام جایگاهی ممتاز در تربیت انسان دارد و برخلاف نظام‌های متداول تربیتیِ حاکم بر جوامع غربی که فاقد جهت متعالی و هدف الهی و معنوی هستند، دارای زیربنا و ظرفیت‌های معنوی و جهان‌بینی روشن الهی است و جهان را از دایره تنگ ماده‌پرستی و طبیعت‌گرایی فراتر می‌برد. در اسلام، تعلیم و

تربیت براساس متافیزیک و اعتقاد به اصول دین و پایه‌های انسانی شکل می‌گیرد. تربیت اسلامی زمینه هدایت، پویایی و شکوفایی انسان را فراهم می‌سازد؛ به این معنا که همه جوانب تربیتی (جسم، عقل و روان و...) در اسلام مورد توجه است. در نظام تربیتی اسلام، مقصد عمل همه‌جانبه به دستورات خالق هستی است و می‌توان نتیجه گرفت که راه وصول به قله‌های کمال و سعادتِ یک جامعه وابسته به میزان اهمیت دادن آن جامعه به ارزش‌های الهی است. مسیری که تعلیم و تربیت اسلامی در آن قرار دارد و باید جامعه به آن توجهی ویژه داشته باشد، عمل به دستورات خداوند و رهنمودهای ارزشمند معصومان علیهم‌السلام است. از جانب دیگر، سبک زندگی مهدوی در جامعه اسلامی، ریشه در فطرت انسان دارد و با سرشت آدمی عجین گشته است؛ به گونه‌ای که در طول تاریخ، حتی پیش از اسلام اجمالاً مردم به منجی جهان دل‌بسته بودند و امروزه نیز میلیون‌ها نفر محروم و مظلوم در انتظار آیندهٔ درخشان و فارغ از ظلم و ستم، منتظر آن منجی هستند. این آرزوی کهن و سابقه‌دار، چه زمانی به نتیجه می‌رسد و دل‌های پریشان را آرامش می‌بخشد؟ قرآن کریم نویدهایی به انسان می‌دهد که سرانجام جامعه به آینده‌ای مطمئن، توأم با رفاه و آرامش، بدون اضطراب و دغدغه‌های فکری، در پایان خواهد رسید. آری، قرآن چنین سرنوشتی را در انتظار بشر معرفی می‌کند و این امر بی‌شک به دستان مبارک و باکفایت حضرت صاحب‌الامر مهدی موعود عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف رقم خواهد خورد. رسیدن به مدینه فاضلهٔ امام مهدی علیه‌السلام همانند دیگر تحولات اجتماعی، نیازمند آمادگی و زمینه‌سازی است که می‌بایست برنامه‌ریزی کرد و شرایط لازم را برای تحقق آن فراهم آورد. استاد شهید مطهری به‌عنوان متفکری عمل‌گرا و دغدغه‌مند در دوران حیاتش به‌منظور تولید دانش و انتقال آن به سطح اجتماع، فعالیت‌های گسترده‌ای انجام داد که بسیار مفید و کاربردی بودند. در این جستار می‌توان به برخی از ارزشمندترین و مهم‌ترین پاسخ‌ها در زمینه مورد نظر دست پیدا کرد. البته این شرط مستلزم آن است که جهت متناسب کردنِ متن حاضر با اوضاع امروز جوامع، به واکاوی برخی از متون مرتبط با مهدویتِ برجای‌مانده از این فیلسوف شهید پرداخته شود. در اینجا برخی از مؤلفه‌های تربیتی جامعهٔ منتظر براساس اندیشه‌های شهید مطهری مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در حقیقت می‌توان گفت که مسائل تربیتی مهدویِ یک جامعهٔ منتظر،

در یک مجموعه کامل از مباحثی که در اینجا مطرح شده‌اند، وجود دارد که اگر جامعه و افراد به چنین منشور تربیتی متمسک شوند، این جامعه در مسیر رشد و تعالی قرار خواهد گرفت و این امر مهم، همان زمینه‌سازی و فراهم نمودن مقدمات ظهور می‌باشد. با توجه به مطالب فوق می‌توان گفت نویسندگان در این مقاله به‌دنبال پاسخ به دو سؤال هستند:

۱ـ با توجه به وضعیت دوران معاصر، چگونه می‌توان زمینه‌ها و تمهیدات تربیتی ـ شناختی لازم را در جهت ایجاد جامعه منتظر فراهم کرد؟

۲ـ مؤلفه‌های تربیت مهدوی در جهت زمینه‌سازی ظهور جامعهٔ متنظر کدام‌اند؟

مبانی نظری

طرح سؤال اول: چگونه می‌توان، زمینه‌ها و تمهیدات تربیتی ـ شناختی لازم در جهت ایجاد جامعه منتظر را در موقعیت فعلی ایجاد کرد؟ در خصوص مبانی نظری تمهیدات تربیتی ـ شناختی مهدوی، برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

الف) روایت پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله در جهت زمینه‌سازی جامعهٔ مهدوی:

«یَخرج ناس مِن المَشرق فَیُوَطِّئون لِلمَهدیّ سُلطانه» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۷/۵۱): مردمی از مشرق زمین قیام می‌کنند و زمینه را برای قیام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف فراهم می‌سازند.

نکته قابل توجه این است که وقتی گفته می‌شود فاعلیت فاعل، یعنی همان اعمال و رفتارهایی که انسان‌ها تاکنون انجام می‌دادند، هیچ‌گونه تغییر و تحولی ایجاد نشده و نخواهد شد؛ به‌ویژه اگر انسان به قابلیت فاعل توجه کند، یعنی فراهم نمودن زمینه‌های لازم در این زمینه.

ب) زمینه‌سازی و برنامه‌ریزی: این ویژگی در حقیقت همان دعوت عمیق انسان‌ها به عمل کردن واقعی به دستورات خالق هستی، سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و فراهم‌سازی بستر برای التزام عملی به دین‌داریِ همه‌جانبه است. آراستگی به جنبه‌های اعتقادی، اخلاقی و عملکردیِ دین در حیطه‌های فردی، الهی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و سایر موارد در زندگی، سبب شکل‌گیری ساختار شخصیت مطلوب در افراد می‌شود. یافتن چنین شخصیت کاملی، او را در مسیر سنت ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله قرار می‌دهد. این‌چنین

شخصیتی است که می‌تواند از فرد به جامعه و از جامعه به جهانی شدن، تحولاتی شگرف را به همراه داشته باشد و به فرموده امیرالمؤمنین امام علی علیه‌السلام:

«مَنْ لَمْ يُصْلِحْ نَفْسَهُ، لَمْ يُصْلِحْ غَيْرَهُ» (*نهج‌البلاغه*، ۱۳۸۷: حکمت ۴۸۱)؛ هرکس خودش را اصلاح نکند، نمی‌تواند دیگران را اصلاح نماید.

به‌هرحال ایجاد چنین تحولی در زندگی افراد جامعه، در واقع، همان تغییر سبک زندگی است. اگر انسان‌ها مسیر صحیح زندگی را که همان سبک زندگی اهل‌بیت عصمت علیهم‌السلام است، در پیش بگیرند، خواهند توانست زمینه‌ساز تحقق جامعه منتظر شوند.

ج) تربیت افراد شایسته: در جامعهٔ منتظر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف به تربیت دینیِ افراد شایسته نیاز است. خداوند در قرآن مجید می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ﴾ (رعد/ ۱۱)؛ خداوند سرنوشت هیچ ملتی را تغییر نمی‌دهد، مگر آنکه خودشان تغییر روش دهند و هنگامی که خداوند برای ملتی [به‌دلیل اعمالشان] بدی بخواهد، هیچ چیز مانع آن نخواهد شد و غیر از خدا حمایتگری برای آنان نخواهد بود.

ازآنجاکه جامعه با این ویژگی کمال می‌یابد، انسان‌ها نیز باید شایستگی زیستن در این جامعه را داشته باشند و این بدون تربیت دینی امکان‌پذیر نیست.

د) فراهم نمودن مقدمات: از نظر اسلام، زمینه‌سازی و فراهم کردن مقدمات برای تحقق این جامعه، نیازمند رویکردی تربیتی است. رویکرد تربیتی اسلام در این زمینه، هم فردی است و هم اجتماعی. فردی است، به این معنا که هر فردی در اسلام باید خود را در مسیر اصلاح و ولایت مهدوی قرار داده و در مدارج و مراتب ایمانی سیر صعودی داشته باشد. اجتماعی است، به این معنا که همه افراد باید به‌عنوان وظیفه دینی در جهت ایجاد سبک زندگی سالم و ارتقای معنوی و اصلاح یکدیگر تلاش و کوشش کنند و از این امر مهم و ضروری دریغ نداشته باشند و در ارتباط با یکدیگر، نقش تربیتی و هدایت را ایفا نمایند تا ازاین‌طریق، جامعه به بلوغ اجتماعیِ جامعه منتظر برسد و این مقصود، وظیفه اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد (سهرابی، ۱۳۸۹: ۳۸).

زمینه‌ها و تمهیدات جامعه منتظر

بدیهی است با فراهم ساختن رشد و زمینه‌سازی‌های نظام تربیتی صحیح و برنامه‌ریزی‌شده، زمینه تعلیم و تربیت مهدوی فراهم گردیده و عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی حاکمیت یافته و به‌تدریج زمینه تحقق عدالت جهانی مهدوی فراهم خواهد شد. مهم‌ترین عامل زمینه‌ساز، در کلام ارزشمند امام صادق علیه‌السلام آمده است که فرمود:

«کونوا دعاة للناس بالخیر بغیر ألسنتکم» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱/۷)؛ مردم را با عمل به کارهای نیک دعوت کنید نه با زبان.

بنابراین در جهت ایجاد و فراهم ساختن زمینه‌ها و تمهیدات چنین جامعه‌ای، ابتدا باید به مهم‌ترین زیرساخت‌های تربیتی توجه نمود تا بتوان انتظار رشد و تحقق جامعه منتظر را داشت. در این بخش به بررسی مهم‌ترین زیرساخت‌های مذکور پرداخته می‌شود:

۱. مفهوم معرفت

معرفت در لغت، همان شناخت است؛ البته شناخت حقیقی از اشیا نه هرگونه شناخت. معرفت از سنخ علم است؛ اما علمی که مسبوق به فکر باشد و به یقین منتهی شود. در چنین علمی، جای هیچ‌گونه شک و تردیدی نیست و این علم اگر از روی تقلید صورت گیرد، فرق دارد (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۳۴۰).

۲. معرفت در قرآن

در قرآن مجید، علم به معنای معرفت به کار رفته است؛ یعنی علم توأم با تفکر و علمی که به یقین منتهی شود. لذا علم به این معنا، سفارش قرآن است (ر.ک: محمد/ ۱۹؛ انفال/ ۲۴) که بسیار به آن بها داده است (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۱۹۳).

۳. اهمیت معرفت دینی (شناخت همراه با یقین نسبت به دین)

در قرآن مجید و روایات معصومان علیهم‌السلام، انسان همواره به تفکر، اندیشه و شناخت حقیقی دعوت شده است؛ زیرا انسان هنگامی می‌تواند در مسیر صحیح قرار گیرد و شایسته مکارم اخلاقی گردد، که بتواند نسبت به کاری که انجام داده، یقین داشته باشد و انسان باور و یقین را کسب نمی‌کند، مگر با معرفت و شناخت حقیقی (همو، ۱۳۷۸:

۳۴۰ـ۳۴۹). در حقیقت، ایمان از یقین و یقین از معرفت حاصل می‌شود؛ در نتیجه، بدون معرفت ایمان حاصل نمی‌شود. به هر اندازه معرفت کامل و متعالی شود، به همان اندازه ایمان قوی‌تر خواهد شد (همو، ۱۳۸۶: ۲۷۷). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اگر شناخت، درونی و جوارحی و در نتیجه یقین‌آور باشد، در شخصیت و رفتار انسان نیز تجلی پیدا می‌کند و در دیگران تأثیر گذاشته و الگو واقع می‌شود. شاید بتوان شناخت و معرفت فرد نسبت به امام و ولایت را نیز این‌گونه تصور کرد. اگر معرفت نسبت به «امام و ولایت» عمیق و ریشه‌ای باشد، مسلّماً در زندگی فرد نیز تأثیر ارزشمند خودش را به همان نسبت خواهد گذاشت و چنین فردی، تابع و پیرو حقیقیِ امام در عمل به دستورات خالق هستی خواهد بود و در نتیجه به‌تدریج الگوی تربیتی برای سایر اعضای جامعه نیز واقع خواهد شد. ازآنجاکه معرفت به امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف ـ که معرفت به یکی از اصول دین است ـ خود می‌تواند دارای آثار تربیتی بسیار ارزشمندی باشد، لذا پرداختن به مقوله تربیت دراین‌خصوص برای برخورداری از جامعه‌ای سالم ضروری است. به همین دلیل و با توجه به اهمیت مسئله تربیت در شکل‌گیری جامعه سالم، به بررسی برخی از مباحث تربیتی (مفهوم تربیت، تربیت دینی، تربیت در قرآن) پرداخته می‌شود.

۴. مفهوم تربیت

از لحاظ واژه‌شناسی، واژه «تربیت» عبارت است از فراهم آوردن زمینه‌هایی که باعث تقویت پرورش کودک می‌شود. لذا واژه تربیت روانی اشاره به اصولی دارد که براساس آن‌ها می‌توان روان کودک را تا سرحد کمال، از انحراف و گرفتار شدن به عقده‌های روانی بازداشت و استعدادهای مختلف او را در جهت صحیح هدایت کرد (دهخدا، ۱۳۶۳: ۶۶۰۲/۵). البته چنانچه تربیت از ریشه «ربّ» (با تشدید) باشد، به معانی ریاست، برتری، صاحب بودن، جمع کردن و... به کار می‌رود. این معانی از تربیت، چندان با معنای اصطلاحی آن نزدیک نیست. اما آن معنایی از تربیت که به‌دنبال آن هستیم، عبارت است از تربیتی که گاهی مترادف با تزکیه، پاک گردانیدن و رشد تهذیب نفس (به معنای افزایش مقام و منزلت معنوی و از بین بردن ویژگی‌های ناپسند اخلاقی) می‌باشد (رحیمی، ۱۳۶۵: ۲۹۷/۶). مقصود ما نیز از تربیت در این متن، پرورش و

یا افزایش صفات نیکو در انسان است.

۵. تربیت در قرآن

واژه تربیت در قرآن در دو موضوع ریشه دارد: یا از ریشه «ربّ» است به معنای مالک و صاحب مدبر، و یا از ریشه «ربو» که بیشتر به معنای رشد و نموّ جسمی است (اسراء/ ۲۴) و کاربرد آن در این معنا محدود است. اما در معنای اول در قرآن بسیار کاربرد دارد و تنها بر خداوند متعال منطبق است. در تربیت قرآنی، تنها مالک و ربّ حقیقی و صاحب مدبر، خداوند متعال بوده و کسی غیر از او صلاحیت این مقام را ندارد (باقری، ۱۳۸۰: ۴۵). پس می‌توان نتیجه گرفت که این معنای از ربّ در امر تربیت کاربرد دارد. در زمینه‌سازی تربیت قرآن، انسان ابتدا باید به مقام معرفت الهی برسد و اینکه چرا خداوند یگانه ربّ هستی است و سپس از طریق تزکیهٔ نفس و شناخت به این ربوبیت خواهد رسید. خداوند در آیات زیادی در جهت تربیت انسان، به شناخت تهذیب و تزکیه نفس بسیار تأکید فرموده است: ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيهَا ۝ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيهَا﴾ (شمس/ ۸ـ۹). نکته دیگر این است که گاهی تربیت و تزکیه دارای یک معنای واحد بوده و به‌جای یکدیگر به کار می‌روند. تزکیه به معنای پالایش نفس از گناه و خُلق‌وخوهای ناپسند است و کلمات مترادف با تزکیه در قرآن بسیار به کار رفته‌اند. در عرفان نیز تربیت همان تزکیه به معنای زدودن و تخلیه نفس از عقاید باطل و اوصاف مذموم، کشتن هوای نفس، تربیت کردن و رساندن نفس اماره به نفس مطمئنه است. در عرفان هیچ سالکی بی‌نیاز از تزکیه نیست؛ زیرا اشراق انوار الهی از طریق تطهیر قلب و تزکیه امکان‌پذیر است.

۶. مفهوم تربیت دینی

یکی از حوزه‌هایی که تربیت به‌طور مستقیم با آن ارتباط دارد، دین است که با فطرت (خمیرمایه و سرشت آدمی) عجین بوده است. همچنین می‌توان مدعی بود که تربیت دینی با فرهنگ مردم عجین شده و به زندگی افراد سمت‌وسو می‌بخشد و از مهم‌ترین ابعاد تربیتی انسان‌ها محسوب می‌شود و به‌ویژه دین الهی که هدفش سعادت انسان‌هاست؛ یعنی هم به دنیای انسان توجه دارد و هم به عاقبت کار و آخرت انسان

می‌پردازد. به عبارت دیگر، به دنیا به‌عنوان وسیله و به آخرت به‌عنوان هدف انسان نگاه می‌کند. بنابراین، دین می‌تواند بسیاری از راهبردهای تربیتی را به‌صورت صحیح در اختیار افراد جامعه قرار دهد؛ زیرا دین با فطرت انسان‌ها سروکار دارد و به‌هیچ‌وجه نمی‌توان انسان را از فطرتش جدا کرد. در یک نگاه کلی می‌توان تربیت دینی را چنین تعریف کرد:

> «مجموعه اعمال عمدی و هدفدار به‌منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر؛ به‌نحوی که آن فرد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند گردد» (داوودی، ۱۳۸۳: ۲۶).

این تعریف از تربیت دینی در همه ادیان صادق است. ما در این بخش فقط به بررسی اجمالی تربیت دینی در حوزه اعتقادی می‌پردازیم؛ زیرا محل بحث ما مربوط به حوزه اعتقادی، آن هم در بخش امامت ولیّ‌عصر امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است.

۷. اهمیت تربیت دینی

«انسانِ بما هو انسان» نیاز به تربیت دارد و فطرتش اقتضا می‌کند که تربیت‌پذیر باشد. انسان از بدو تولد فاقد هرگونه علم و ادراکی است. به همین دلیل برای زندگی اجتماعی و اینکه بتواند با دیگران همزیستی داشته باشد، نیازمند به تعلیم و تربیت است (نحل/ ۷۸). تربیت صحیح می‌تواند انسان را به اوج قله سعادت و رستگاری برساند و اگر ناصحیح باشد، فرد را به سقوط خواهد کشاند. به همین دلیل، دین اسلام برای تربیت افراد در تمام مراحل رشد و مقاطع زندگی (از قبل ولادت تا سنین رشد و بعد از آن) برنامه‌ای خاص ارائه نموده است تا انسان از این مسیر تربیت و فرایند سنگین رشد و تحول (تربیت از مقوله سهل و ممتنع) به‌آسانی و بهترین شکل ممکن عبور کرده و شخصیت او به‌صورت کامل شکل گیرد. البته اگر تربیت مبنای دینی نداشته باشد، هدفی جز مقاصد مادی و سودجویانه را دنبال نخواهد کرد. آنچه امروز در جوامع بشری در میان انسان‌ها مشاهده می‌شود، زندگی سراسر مادی و ماشینی است و غفلت بشریت از ندای فطرت و گوش دادن به ندای طبیعت و ایجاد بحران‌های روحی و روانی فراوان و عدم تحرک توأمانِ جسم و عقل است. همه این عوامل و سایر عوامل

مشابه، نیاز انسان امروزی را به تربیت چندین برابر می‌سازد. از سویی دیگر، ناکامی مکاتب تربیتی غربی در رفع این نیاز سبب شده که روزبه‌روز جایگاه تربیت دینی که سرچشمه آن وحی است، پررنگ‌تر و نیاز به آن بیشتر شود و به همین دلیل، انسان‌ها به این حقیقت اذعان و اعتراف کنند که تمام دستورهای اخلاقی و تربیتیِ فاقد ریشهٔ وحیانی، کامل نیستند. در مکتب اسلام تربیت دینی و هدف زندگی، همانا عبودیت و در نهایت قرب الی الله است (ذاریات/ ۵۶). این امر منطبق بر تربیت دینی است. هدف از تربیت در قرآن، شناخت خدا، تن دادن به حاکمیت مطلق او، ساختن انسان‌های متدین، باتقوا، دین‌باور و مسئولیت‌پذیر در رسیدن به قرب الهی و سایر کمالات است. سرانجام باید اذعان کرد که شناخت امام معصوم علیه‌السلام به‌ویژه امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف نیز از مهم‌ترین اهدافی است که در تربیت دینی باید به آن توجهی ویژه داشت. اگر تربیت و معرفت، این شاخص‌ها را دارا نباشد، مصداق بی‌دینی و جهالت است:

«من مات ولم یعرف إمام زمانه فقد مات میتة الجاهلیّة» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۱۶/۲)؛ کسی که بمیرد و امام زمانش را نشناخته باشد، به مرگ جاهلیت مرده است.

در حقیقت شناخت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف، مقدمه‌ای است برای تأمین هدف نهایی از خلقت که همان شناخت خداوند و قرب به پروردگار است.

۸. ارتباط تربیت و معرفت

در خصوص معرفت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف تحقیقات زیادی صورت گرفته و مباحث زیادی نیز مطرح شده است. آنچه که امروز به آن کم‌توجهی شده و یا کشف و شناسایی نشده است، ارتباط معرفت و تربیت به‌ویژه درباره امام‌شناسی است. نیازی که امروزه بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود، همین ارتباطی است که معرفت با تربیت دارد. افراد زیادی وجود دارند که دارای شناخت به‌ظاهر کاملی هستند، اما در مسیر تربیت صحیح قرار نگرفته‌اند؛ علت آن چیست؟ چون آن‌ها ارتباط بین معرفت و تربیت را که همان رابطه شناخت و عمل است، به‌صورت کامل درک نکرده‌اند. برعکس، اگر کسی از معرفت کافی در زمینه شناخت حقیقی امامت و ولایت برخوردار باشد، همه ارکان اصول دین را به‌طور کامل در زندگی خود پیاده خواهد کرد. مشکلی که در جامعه امروز

وجود دارد این است که در بخش معرفتی و اعتقادی اصول دین، هیچ توجهی نسبت به اصول دین و شناخت دقیق آن صورت نمی‌گیرد. دلیلش نیز آن است که شناخت اصول دین (از توحید تا معاد) اجتهادی است نه تقلیدی. امروز شناخت افراد از این مقولهٔ معرفتی، سطحی است و تا زمانی که شناخت، عمیق و دقیق نباشد، تأثیرگذار نخواهد بود. زمانی شناخت در روح و روان و اعضا و جوارح انسان تأثیرگذار خواهد بود و در عمل و زندگی انسان تأثیر عینی خواهد داشت که در عمق شخصیت انسان ریشه‌دار شده باشد. پس هرچه شناخت عمیق‌تر باشد، تربیت و شکل‌گیری شخصیت انسان نیز به همان نسبت عمیق‌تر خواهد بود و برعکس، هرچه شناخت ضعیف‌تر باشد و یا شناختی صورت نگیرد، تربیت افراد نیز به همان نسبت ضعیف‌تر خواهد بود.

۹. سازوکارهای تربیتی

۹ـ۱. ایجاد زمینه‌های رشد معنوی از طریق معرفی تجربیات و الگوهای برتر مهدوی

از جمله سازوکارهای زمینه‌ساز ظهور، ارائه الگوهای عملی به افراد توسط فرهیختگان جامعه و عاملان به دین، به‌ویژه رشد عملی پارسایی و کوشش برای انجام کارهای مورد پسند امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است. در خصوص فراهم نمودن مقدمات رشد و ارتقای معنوی در جامعه باید ابتدا فرهنگ‌سازی کرد. آنگاه این فرهنگ اشاعه یافته، الگوها معرفی شده، مسئولان مربوطه نیز این افراد را به‌عنوان افراد نمونه و الگو مورد تشویق قرار دهند تا بتوانند در مسیر آموزش و تربیت دیگران موفق باشند. با این فرضیه، جامعه نیز به‌تدریج در مسیر تقویت ارزش‌ها و هدفمند شدن خود قرار خواهد گرفت. تشویق و ایجاد انگیزه برای افراد الگو در فرهنگ مهدوی، جامعه را در مسیر سلامت نفس و سبک زندگی سالم که همان سبک زندگی اهل‌بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام است، قرار می‌دهد.

با اشاعه این فرهنگ و تربیت صحیح عقلانی، افراد جامعه در مسیر ارتقای این سبک از زندگی قرار خواهند گرفت. در حقیقت، الگوهای جامعه افرادی هستند که در مسیر سلامت و تزکیه نفس قرار گرفته و در مبارزه با نفس اماره خود پیروز شده‌اند و به ندای فطرت خود توجه ویژه دارند. بنابراین، رشد ویژگی‌های انسانی و شخصیتی در

جنبه‌های گوناگون و تقویت آن‌ها، فراهم‌آورندهٔ زمینهٔ پرورش افراد امامِ زمانی است؛ زیرا افرادی که به ویژگی‌های شخصیتی انسانی متصف می‌شوند و آن ویژگی‌ها را در خویش تقویت می‌کنند، از سلامت شناختی و عاطفی در سطوح بالا برخوردار می‌گردند. کسانی که صاحب سلامت شناختی می‌شوند و به معرفت صحیح یقینی نسبت به خدا می‌رسند، هماهنگی آن را با فطرتشان می‌یابند و گرایش مثبت و محبت آنان به خدا تقویت می‌شود. همراه شدن آن شناخت و این عوامل مثبت، اعتقاد و باور به متعلقات ایمان را در آنان بارورتر می‌سازد و زمینهٔ فعالیت‌های ارزشی و تربیتی مناسب را فراهم می‌سازد و سبب رشد دین‌داری می‌شود.

۹ـ۲. احساس خودباوری

خودباوری، احساس ارزشمندی است که انسان نسبت به خود دارد. خودباوری در انسان، احساس عزت ایجاد کرده و زمینه‌ساز فعالیت‌های تربیتی از جمله تربیت مهدوی می‌شود. نظام فکری و عاطفیِ کسی که دارای احساس خودباوری است، با حقایق فطری و دین رابطه‌ای مثبت برقرار می‌سازد و به رشد و شکوفایی دین کمک می‌کند. همین حس مثبت و ارزشمند در انسان به‌مثابهٔ سیستم خودآگاهی ایمن عمل می‌کند و مقاومت، قدرت و توانایی لازم را برای بازسازی اخلاقی و تربیتی و پیشرفت ایجاد می‌نماید (کاوندی و صفورایی پاریزی، ۱۳۹۱: ۱۷۱). در فرهنگ اسلامی، خود ارزشمندی و تربیت دینی معمولاً با هم مطرح می‌شوند و یکدیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهند. همان‌گونه که خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾ (منافقون/ ۸)، شخص مؤمن نیز شخصیتی عزتمند دارد و از اموری که به‌نوعی بی‌تقوایی و پستی است، می‌پرهیزد. همچنین امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

«الْعِزُّ أَنْ تَذِلَّ لِلْحَقِّ إِذَا لَزِمَكَ» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۹: ۱۷، ش۱۲۸۳۱)؛ عزت آن است که در مقابل حق خوار باشی، وقتی بر تو لازم شد.

احساس خودارزشمندی پیامدهای بسیاری دارد؛ از جمله اینکه قدرت ادراکی فرد به‌خصوص دربارهٔ مباحث دینی مثل ظهور، افزایش می‌یابد و در مقابله با شبهات دینی توانمندتر می‌شود و نسبت به احساسات و افکار خود به‌ویژه عقاید دینیِ برخاسته از فطرتش

تردید نمی‌کند. همچنین به فرموده امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام: «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ، هَانَتْ عَلَيْهِ شَهَوَاتُهُ»، از گرفتار شدن به آشفتگی‌های فکری و شهوانی زمانه و اضطراب و پریشانی عاطفی نسبت به دین‌داران مصون می‌ماند (*نهج‌البلاغه*، ۱۳۸۷: حکمت ۴۴۹).

۹ـ۳. مورد عنایت الهی بودن

وقتی انسان بداند که محبوب خداست و مقامش به‌منزلهٔ برخی ملائکهٔ مقرب است، با احساس ارزشمندی از توجه ویژهٔ خدا و اولیای دین به وی، رابطهٔ نگرشی و عاطفی‌اش با خدا، اولیای دین، تربیت مهدوی و مراتب دیانت محکم‌تر و کامل‌تر می‌شود.

امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف: «أَلْبَسَكَ اللهُ الْعَافِيَةَ وَجَعَلَكَ مَعَنَا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ» (متقی هندی، ۱۳۹۷: ش۴۳۱۰۶).

۹ـ۴. تقویت آموزه‌های دینی با افکار و رفتارهای مثبت

برجسته ساختن افکار، احساسات و رفتارهای مثبت افراد، در احساس شخصیت و تقویت آموزه‌های دینی آنان مؤثر است و آنان را از فعالیت‌های منفی و ضداخلاقی بازمی‌دارد؛ برای مثال، نوجوانی از انصار در نماز جماعت حاضر می‌شد، ولی رفتارهای زشتی نیز از او سر می‌زد. بزرگ‌سالان از این امر آشفته شدند و برای چاره‌جویی به خدمت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله شرفیاب شدند. پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله آنان را به رفتار مثبت نوجوان که همان حضور در نماز جماعت بود، رهنمون کرد و فرمود:

«همین نمازش سرانجام روزی او را از این‌گونه رفتارهای نادرست بازمی‌دارد (پس زمانی نگذشت که آن جوان توبه کرد)» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۹۸/۸۲).

۹ـ۵. تقویت روابط اجتماعی براساس عدالت و احسان

رشد ابعاد شخصیت اجتماعی افراد می‌تواند در نظام تعلیم و تربیت مهدوی بسیار مهم باشد؛ زیرا در سایهٔ آن، افراد به وظایف اجتماعی و روابط تربیتیِ بهینه نسبت به یکدیگر همت می‌گمارند و زمینهٔ ظهور را فراهم می‌سازند. پرورش تدریجی شخصیت اجتماعی افراد و شکل دادن روابط اجتماعی آنان براساس عدل و احسان، زمینه‌ساز پدید آمدن جامعهٔ بالندهٔ تربیتی می‌شود. افراد مؤمن در قبال اهداف حکومت و ولایت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف نسبت به پدید آمدن شرایط چنین جامعه‌ای احساس تکلیف می‌کنند و

برای فراهم‌سازی شرایط ظهور وظایفی دارند. محور این وظایف، عدل و احسان است. امام صادق علیه‌السلام فرمود: «لیس لله فی عباده أمرٌ إلّا العدلُ والإحسانُ» (قمی، ۱۴۰۴: ۳۸۹/۱). اجرایی کردن عدل و احسان توسط مؤمنان سبب می‌شود زمینهٔ تحقق عدالت اجتماعی به‌عنوان برجسته‌ترین اهداف حکومت و ولایت ولیّ‌عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در میان جامعهٔ بشری فراهم گردد. همچنین روابط اجتماعی براساس عدالت و احسان، پیوندی انسانی میان همهٔ افراد مؤمن برقرار می‌سازد و جامعه را برای قیام به قسط آماده می‌کنند: ﴿لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ (حدید/ ۲۵) و این ویژگی از خواسته‌های مهم انبیا و به‌ویژه امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است.

۹ـ۶. برقراری ارتباط عاطفی در کنار حمایت‌ها

برقراری و ایجاد ارتباط عاطفی با افراد، در رشد شخصیت و احساس ارزشمندی و روی آوردن آن‌ها به امور پسندیده تأثیر دارد. ازاین‌رو، به این شیوهٔ ارتباطی با افراد در متون دینی توصیه شده است: «أوصیکم بالشبّان خیرًا» (فرید تنکابنی، ۱۳۷۲: ۳۴۹/۱). ارتباط عاطفی و حمایتی مؤمنان با یکدیگر از مهم‌ترین راهکارهای تربیتی است که قرآن آن را ویژگی افراد مؤمن با عنوان «رحماء بینهم» مطرح کرده است: ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ (فتح/ ۲۹). این راهکار در ایجاد تحول در روابط میان مؤمنان مهم است؛ به‌طوری که هرکس درد دیگری را درد خود، و مشکل او را مشکل خود می‌انگارد و تمام توان خود را در رفع آن به کار می‌گیرد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

«الْمُؤْمِنُونَ فِی تَبَارِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمِثْلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى تَدَاعَى لَهُ سَائِرُهُ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى» (کوفی اهوازی، ۱۴۰۴: ۳۹).

این نوع رفتار مودتی، از بینش و عاطفهٔ درونی و باور قلبی آنان سرچشمه می‌گیرد و در رگ‌های جامعه نیز جریان می‌یابد. آنگاه تربیت و اخلاق افراد را حیات می‌بخشد و بر تربیت زمینه‌سازی ظهور و حاکمیت تولّی در جامعهٔ ایمانی، به‌صورت همه‌جانبه و عمیق اثر می‌گذارد.

۹ـ۷. پرورش روحیهٔ اخلاقی و معنوی

شخصیت اعتقادی با تمایل فطری بشر به خدا و صفات و افعال ارزشی او سبب

می‌شود که هر قدر این عواطف در تربیت فرد پرورش یابد، ابعاد شخصیتی او بیشتر رشد یابد. رشد شخصیت ایمانی در سوق دادن افراد به انجام رفتارهای نیکو و ارزشی مؤثر است و حسن اخلاق و ظهور آن در رفتار به‌صورت مستمر نیز در تثبیت و افزایش درجات ایمان تأثیر دارد. بنابراین از جمله عواملی که می‌تواند شخصیت افراد را در ابعاد گوناگون تقویت کند و به فراهم‌سازی زمینهٔ ظهور کمک نماید، پرورش صفات اخلاقی در آنان است. از نمونه‌های رفتارهای اخلاقی که در احادیث، مصداقی در رابطهٔ آن‌ها با شخصیت دینی و اعتقادی مطرح شده است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ـ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره حق‌پذیری و ترجیح عملیِ حق بر باطل و پایمال نکردن حق دیگران فرمود:

«لا یُکمِلُ المُؤمِنُ إیمانَهُ حَتّی یَحتَوی عَلی مِائَةٍ وَثَلاثِ خِصالٍ... لا یَقبَلُ الباطِلَ مِن صَدیقِهِ وَلا یَرُدُّ الحَقَّ مِن عَدُوِّهِ...» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۱۰/۶۷).

ـ نیز آن حضرت دربارهٔ اصلاح میان مردم فرمود:

«أَلا أُخبِرُکُم بِأَفضَلَ مِن دَرَجَةِ الصِّیامِ وَالصَّلاةِ وَالصَّدَقَةِ؟ صَلاحُ ذاتِ البَینِ، فَإِنَّ فَسادَ ذاتِ البَینِ هِیَ الحالِقَةُ» (*نهج‌الفصاحه*، ۱۳۶۴: ۲۶۸، ح۴۵۸).

ـ همچنین درباره کنترل خشم فرمود:

«ثلاثُ خِصالٍ مَن کُنَّ فیهِ، فَقَدِ استَکمَلَ خِصالَ الإیمانِ: الَّذی إذا رَضِیَ لَم یُدخِلهُ رِضاهُ فی باطِلٍ، وَإِن غَضِبَ لَم یُخرِجهُ مِنَ الحَقِّ، وَإن قَدَرَ لَم یَتَعاطَ ما لَیسَ لَهُ» (محمودی، ۱۳۴۳: ۳۵).

ـ نیز در مورد غیرت و مردانگی فرمود:

«الغَیرَةُ مِنَ الإیمانِ وَالمِذاءُ مِنَ النِّفاقِ» (*نهج‌الفصاحه*، ۱۳۶۴: ح۲۰۴۵).

ـ امام علی علیه السلام در مورد راستی و درستکاری فرمود:

«الإیمانُ أَن تُؤثِرَ الصِّدقَ حَیثُ یَضُرُّکَ عَلَی الکَذِبِ حَیثُ یَنفَعُکَ» (*نهج‌البلاغه*، ۱۳۸۷: حکمت ۴۵۸).

ـ همچنین آن حضرت فرمود:

«التَّجارِبُ عِلمٌ مُستَفادٌ» (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ۲۶۰/۱).

ـ امام باقر علیه‌السلام درباره تقوا، ورع و گناه نکردن فرمود:
«اتَّقوا الله وصُونوا دینَکُم بِالوَرَع» (حیدری، ۱۳۸۲: ح۱۸۸).

ـ امام صادق علیه‌السلام فرمود:
ـ «حُسْنُ الظَّنِّ راحَةُ الْقَلْبِ وَسَلَامَةُ الدِّينِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ح۴۸۱۶).
ـ «إِنَّ مِنْ حَقِيقَةِ الْإِيمَانِ أَنْ تُؤْثِرَ الْحَقَّ وَإِنْ ضَرَّكَ عَلَى الْبَاطِلِ وَإِنْ نَفَعَكَ وَأَنْ لَا يَجُوزَ مَنْطِقُكَ عِلْمَكَ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۶/۶۷).

شخص متربی با توجه به الگوهای برتری که زندگی مهدوی دارند و تمام وجودشان تأسی از امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است، می‌تواند تحول عظیم تربیتی پدیدار کند و به‌سوی پرورش گرایشات فطری خویش از تجربیات برتر مهدوی خداخواهی، کمال‌خواهی، خیرخواهی، عدالت‌خواهی و دیگر ارزش‌های اخلاقی گام بردارد.

۱۰. فرهنگ‌سازی مهدوی

آخرین مؤلفه، توسعهٔ فرهنگ دینی در محیط زندگی است که از جمله راهکارهای مؤثر در تربیتِ زمینه‌ساز ظهور است. در این قسمت، از طریق اقدامات زیر می‌توان به توسعهٔ فرهنگ دینی کمک کرد:

۱۰ـ۱. معرفی دین به‌عنوان «سمحة سهلة»

مقصود از تکالیف الهی، سخت‌گیری بر انسان نیست. به عبارت حقوقی، تکالیف برای انسان‌اند نه بر انسان، یا طبق آیه شریفه قرآن:
﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ (بقره/ ۱۸۵)؛ خداوند برای شما آسانی می‌خواهد و سختی را برای شما اراده نکرده است.

همچنین رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود:
ـ «بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ السَّهْلَةِ» (متقی هندی، ۱۳۹۷: ج۱۱، ح۳۲۰۹۵)؛ به دین حنیف هموار آسان مبعوث شدم.
ـ «لن یرسلنی الله بالرهبانیّة ولکن بَعَثَنی بالحنیفیّة السهلة السمحة» (کلینی رازی، ۱۳۹۱: ۴۹۴/۵)؛ خداوند مرا برای رهبانیت [سختی و ریاضت در عبادت‌های طاقت‌فرسا] نفرستاده است؛ بلکه با دینی سهل و آسان فرستاده است.

۱۰ـ۲. برگزاری مباحثات دینی ـ فرهنگی آزاد

این مؤلفه از سیرهٔ مستمرهٔ رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله و ائمه اطهار علیهم‌السلام بوده است.

۱۰ـ۳. گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر به‌صورت شایسته در جامعه

اجرای اصل تربیتی امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، از راهکارهای بسیار مؤثر در ایجاد تربیت زمینه‌ساز است. امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید:

«الْمَهْدِيِّ وَأَصْحَابِهِ... يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۸/۵۱)؛ مهدی و یاران او... امر به معروف و نهی از منکر خواهند کرد.

امر به معروف و نهی از منکر، از جمله فرایض دینی و از ضروریات اسلام است (موسوی خمینی، ۱۳۶۸: ۳۹۷/۱) که جامعهٔ دینی را پرنشاط می‌سازد و در صورت اهتمام مردم و مسئولان به این وظیفهٔ شرعی، بسیاری از زشتی‌ها از جامعه رخت برمی‌بندد و ارزش‌های دینی و انسانی حاکم می‌شود. یکی از جهاتی که قرآن بر اصل تربیتی امر به معروف و نهی از منکر تأکید دارد، این است که با اجرای این اصل، احساس مسئولیت نسبت به دیگر انسان‌ها و جامعه در هر فرد احیا می‌گردد، دیگرخواهی رشد یافته و تمایل به خوبی‌ها و ارزش‌های اخلاقی شکوفا می‌شود و پرورش می‌یابد، عواطف انسانی در راستای حفظ و ارتقای سلامت روانی همنوعان بسیج می‌شود و هر فردی نقش خود را در کاهش تخلفات قانونی و جلوگیری از بزهکاری‌های اجتماعی و اثرگذاری در مدیریت بهینهٔ اجرای قوانین جامعه ایفا می‌کند: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران/ ۱۰۴). همچنین فرد در حفظ امنیت، جلوگیری از بحران‌های اقتصادی و فقر، تأمین نیازمندی‌های گوناگون جامعه و اموری از این دست می‌کوشد و زمینهٔ اقامهٔ حاکمیت ارزش‌های مهدوی و مجموعه وظایف و رسالت‌های انسانی را فراهم می‌سازد. امام باقر علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید: «فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ» (کلینی رازی، ۱۳۹۱: ۵۵/۵). در قرآن مجید نیز از آن به‌عنوان وظایفی که لازمهٔ ایمان است و باعث جذب رحمت خاص پروردگار می‌شود، یاد شده است:

﴿الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ﴾ (توبه/ ۷۱).

بنابراین، برای فرهنگ‌سازی مهدوی نیاز به تربیت همه‌جانبه مهدویت است که الگوی زیر نشان‌دهنده مؤلفه‌های آن می‌باشد.

نمودار ۱: عوامل مؤثر بر تربیت دینی و معرفتی مهدوی

مؤلفه‌های تربیتی جامعه، یکی از مسائل اساسی قبل از ظهور و زمینه‌ساز جامعهٔ منتظر به دست معتقدان و پیروان امام غایب عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است. انتظار، چشم‌به‌راه بودن و به معنای دقیق‌تر، امید به آینده روشن است. وقتی انسان، آینده را روشن و زیبا ببیند، سعی می‌کند به سوی آن رفته، آن را نزدیک و نزدیک‌تر کند؛ زیرا انتظار، تنها یک حالت درونی نیست، بلکه در انسان ایجاد حرکت و نشاط می‌کند. انتظار به جامعه هویت می‌بخشد؛ ازاین‌رو در روایات بهترین اعمال شناخته شده است. در حدیث نبوی آمده است:

«أفضل أعمال أمّتی انتظار الفرج» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۲/۵۲)؛ برترین کارهای امت من انتظار فرج است.

به‌ویژه انتظار امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف که به تقویت بنیان‌های فکری و اعتقادیِ جامعه منتظر می‌انجامد. این جامعه، رابط و متصل‌کننده مردم به امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و جامعهٔ آرمانیِ مهدوی است و به همین دلیل، هر منتظری باید با مختصات جامعه مطلوبِ دوران انتظار

آشنا شده و در تحقق آن‌ها در حد اعلای خود بکوشد. بعضی از مهم‌ترین ویژگی‌ها و شاخصه‌های این جامعه عبارت‌اند از:

الف) جامعه منتظر، جامعه ولایت‌محور است که براساس نظام امام و امت شکل می‌گیرد. امت در این جامعه، حامی و پیرو و همراه و همدل با رهبر جامعه است.

ب) جامعه منتظر، جامعه مقاوم است و صبر و پایداری در برابر سختی‌ها و دشمنان را سرلوحه کارهای خود قرار می‌دهد.

ج) جامعه منتظر، جامعه هوشیار است و در برابر فتنه‌ها و توطئه‌ها و تهدیدهای دشمنان خود را نمی‌بازد و تسلیم نمی‌شود (مطهری، ۱۳۸۱: ۴۷).

د) جامعه منتظر، جامعه متحد است و منتظران با انسجام و وحدت و همدلی و هم‌زبانی، به یکپارچگی و جامعه واحد می‌رسند.

ه) جامعه منتظر، جامعه صالح است و اعضای آن با رعایت ورع و اخلاق اسلامی و پرهیزگاری، لیاقت خود را برای درک عصر ظهور نشان می‌دهند.

و) جامعه منتظر، جامعه استوار و بایقین است و در دوران سخت غیبت و نبود امام، بر تردیدها و تزلزل‌ها و سرگردانی‌ها و حیرت‌ها غلبه می‌کند.

ز) جامعه منتظر، جامعه بصیر است و از امتحانات و ابتلاها و فتنه‌های سخت آخرالزمان با سربلندی و موفقیت بیرون می‌آید.

ح) جامعه منتظر، جامعه دین‌مدار است و با مشقت‌ها و سختی‌های زیاد و تلاش مضاعف و مجاهدانه، از دیانت و خداپرستی خود حراست می‌کند.

ط) جامعه منتظر، جامعه آینده‌نگر است و چشم‌انداز فرهنگی و سیاسی خود را جامعه آرمانیِ عصر ظهور قرار می‌دهد و... (همو، ۱۳۸۹: ۳/۲۵۱ـ۳۶۷).

بنابراین باید این مسائل و شرایط را سرلوحه و تابلوی مسیر خود در جامعه قرار دهیم و خویشتن را از فتنه‌های غوغاسالاران و مفسدان در امان بداریم، تا شرایط برای ظهور و ایجاد جامعه منتظر مهیا و محقق شود؛ زیرا جامعه منتظر، تنها جامعه مورد رضایت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است. در این بخش، مؤلفه‌های اصلی تربیتی و دینی در اندیشه‌های فکری شهید مطهری به‌صورت مختصر بیان خواهند شد.

مؤلفه‌های اصلی تربیتی و دینی در اندیشه‌های فکری شهید مطهری

۱. مؤلفه‌های شناختی و تربیتی

در خصوص مؤلفه‌های شناختی در زمینه‌سازی جامعهٔ منتظر، با مطالعه برخی از کتاب‌های شهید مطهری و برخی مقالات مربوط، با عبارات و مفاهیم پرمحتوایی که در این منابع وجود داشت، می‌توان نتیجه گرفت که اگر جامعه به این مؤلفه‌های شناختی، ابتدا معرفت کامل حاصل نموده و بعد این‌گونه شناخت را به‌صورت یقینی در مرحله عمل پیاده کند، افراد جامعه قابلیت پذیرش یک جامعه منتظر را خواهند داشت. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که انسان تا چه اندازه از اعتقاد به جامعه منتظر برخوردار است. آنگاه می‌توان در جهت زمینه‌سازی و تحقق جامعه منتظر تلاش کرد. به این معنا که مضمون معرفتیِ تربیت مهدوی شامل برخی اصول پایه است و تا انسان در این اصول پایه رشد نکند، به مرحلهٔ بعد صعود نخواهد کرد. این اصول و شرایط در آثار استاد شهید مطهری عبارت‌اند از: ۱ـ شناخت نسبت به اصول دین، ۲ـ موعودباوری، ۳ـ اعتقاد به ظهور منجی، ۴ـ آزاداندیشی، ۵ـ شناخت هستی، ۶ـ شناخت حق و باطل، ۷ـ شناخت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف، ۸ـ شناخت در مورد مأموریت حضرت، ۹ـ شناخت وظیفه امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف، ۱۰ـ گرایش به خیر و فضیلت، ۱۱ـ گرایش به جمال و زیبایی، ۱۲ـ گرایش به خلاقیت و نوآوری، ۱۳ـ شناخت طبیعت، ۱۴ـ خودشناسی، ۱۵ـ معرفت الهی، ۱۶ـ شناخت معیارهای حق و باطل، ۱۷ـ بصیرت دینی، ۱۸ـ رهایی از شک و تردید، ۱۹ـ گرایش به آزادی، ۲۰- خردورزی.

در عبارات این دانشمند ارجمند به تمام موارد بالا به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم پرداخته شده است و ما برای نمونه به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

> «ما همین‌طور که دوره‌به‌دوره پیش می‌آییم، می‌بینیم حوادثی در تاریخ اسلام پیدا شده که منشأ آن، همین اعتقاد به ظهور مهدی موعود است» (همو، ۱۳۹۳: ۲۵۱).

از این عبارت و سایر عبارت‌های مشابه می‌توانیم این مؤلفهٔ شناختی (یعنی موعودباوری) را استخراج کنیم. در عبارتی دیگر، مطلبی را مطرح کرده است که دقیقاً همان مؤلفه اعتقاد به ظهور منجی است:

«مسئله مهدویت در اسلام ـ بالاخص در تشیع ـ یک فلسفه بزرگ است؛ اعتقاد به ظهور منجی است، نه در شعاع زندگی یک قوم و یک ملت و یا یک منطقه و یا یک نژاد، بلکه در شعاع زندگی بشریت» (همو، ۱۳۷۴: ۸۵).

آنچه امروز بسیار مهم است، اینکه بشریت در یک پیچ خطرناک به نام اومانیسم یا انسان‌محوری (یعنی تفکر مادی‌گرایانه) گرفتار است و خود را خدای جهان می‌داند. این انسان نمی‌داند که هیچ قدرتی ندارد و بالاترین قدرت مخصوص خداوند متعال است و سپس پیامبران الهی و امامان بزرگوار علیهم‌السلام و در این زمان، آخرین وصی پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است که به‌زودی خواهد آمد و جهان را با قدوم پاکش گلباران، و ظلم را ریشه‌کن خواهد کرد. آری، جهان امروز نیاز به یک تفکر دارد که در راستای تحقق این آرزوی بشر می‌باشد و آن تفکر توحیدی است که جهان در نهایت خواهد پذیرفت و تسلیم آن خواهد شد و در نتیجهٔ تحقق آن، بشریت به آرامش و سعادت خواهد رسید. یا عبارت:

«خداوند اعمال بندگان را بدون آنکه امام زمان خودشان را بشناسند، نمی‌پذیرد» (همو، ۱۳۶۹: ۳۰۰).

از این عبارت، مؤلفه شناختی شناخت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف استخراج می‌شود. به این معنا که اگر انسان نسبت به الگوی اصلی و حقیقی خود (در زمان خود) که همانا امام و پیشوای اوست، شناخت کاملی نداشته باشد، در جهالت کامل به سر می‌برد؛ بنابراین نخواهد توانست مسیر هدفمند زندگی را در این جهان پیدا کند. یا عبارت دیگر:

«خودشناسی یعنی انسان مقام واقعی خویش را در عالم وجود درک کند و بداند خاکی محض نیست، بلکه پرتوی از روح الهی است» (همو، ۱۳۷۷: ۲۹).

از این عبارت، مؤلفه خودشناسی انتزاع می‌شود و اینکه انسان چگونه باید به درک کامل از خود و جهان پیرامونش برسد و نگاه و نگرش درستی از خود داشته باشد و با تحلیل صحیح از خود و محیط اطرافش در مسیر سلامت قرار گرفته و به‌گونه‌ای الگوی درستی برای سایر افراد نیز واقع شود.

۲. مؤلفه‌های ارزشی

به‌طور کلی، مؤلفه‌های ارزشی از منظر استاد شهید مطهری عبارت‌اند از: ۱ـ روحیه شهادت‌طلبی، ۲ـ شکست‌ناپذیری، ۳ـ ولایت‌مداری، ۴ـ ازخودگذشتگی، ۵ـ پایبندی به ارزش‌ها، ۶ـ برخورداری از روحیه ساده‌زیستی. در این بخش نیز برای نمونه، به چند مورد مهم دیگر اشاره می‌کنیم. شهید مطهری می‌فرماید:

«کمال همه انسان‌ها به روح دین است. روح دین همان ولایت و امامت است. اگر انسان ولایت و امامت نداشته باشد، اعمالش حکم یک پیکر بدون روح را پیدا می‌کند» (همو، ۱۳۶۶: ۶۵).

این عبارت، مفهومی ارزشمند تحت عنوان «ولایت‌مداری» را بیان می‌کند که می‌توان گفت ریشه جامعه منتظر است.

همچنین در یکی از کتاب‌های شهید مطهری، این عبارت ارزشمند وجود دارد که می‌تواند درس بزرگی برای همه به‌ویژه مسئولان باشد:

«علی علیه‌السلام می‌فرماید: پیغمبران در زندگی، قانع و ساده بودند و این سیاستشان بود؛ سیاست الهی. آن‌ها هم دل‌ها را پر می‌کردند ولی نه با جلال ظاهری، بلکه با جلال معنوی که توأم با سادگی‌ها بود» (همو، ۱۳۹۳: ۹۷).

این عبارت پرمغز شهید مطهری دارای مضمون شناختیِ روحیه ساده‌زیستی است و این یعنی عدم دلبستگی به دنیا بدون قیدوشرط؛ با اینکه همه می‌توانند در چنین موقعیت‌هایی کاملاً غرق و دلبسته به دنیا و مواهب آن باشند. ساخته شدن جامعه منتظر یعنی تبعیت از یکدیگر، حمایت و کمک کردن به همدیگر در مسیر حل مشکلات، باهم بودن و همه در یک ترازی مساوی بودن و سایر مواردی که می‌تواند یک جامعه سالم را بسازد.

برداشت مضمون معرفتی و شناختیِ «روحیه تبیین جهادی»، از این بخش از عبارت استاد شهید استفاده می‌شود:

«بازگشت حماسه به مفاهیم اسلامی، نیازمند به چند نوع جهاد است. این نوع جهادها عبارت‌اند از: جهاد فکری، زبانی، علمی و عملی» (همو، ۱۳۶۵: ۲۸).

آنچه از این عبارت برداشت می‌شود، این مسئلهٔ ارزشمند است که برای رسیدن به یک نظام حماسی اسلامی و ارزشمند و آمادگی اسلامی داشتن، نیاز به جهاد همه‌جانبه است؛ یعنی همه باید از هر ظرفیت و توانمندی که دارند، بهره بگیرند و به این مهم توجه ویژه داشته باشند. این همان آمادگی برای جامعه منتظر است.

۳. مؤلفه‌های رفتاری و تربیتی

استاد مطهری در بحث رفتار و اعمال انسانی و ارتباط آن با تربیت مهدوی، نکات ارزشمندی را بیان فرموده است و آن اینکه تربیت مهدوی و مقوله انتظار، به همه اعمال و رفتار انسان جهت می‌دهد. فرد منتظر ابتدا به ساختن خود و سپس سامان دادن به جامعه و اجتماع همت می‌گمارد. در حقیقت آنچه مهم است، زمینه‌سازی این نوع جامعه است. بنابراین انتظار صحیح و سازنده، بر تمام مقوله‌های زندگی انسان ـ اعم از فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... ـ تأثیر گذاشته و دارای آثار و برکات فراوانی خواهد بود و زمینه را برای ظهور امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف آماده می‌کند. اما برخی از معیارها و مؤلفه‌های رفتاری و اجتماعی در اندیشه‌های استاد مطهری عبارت‌اند از: ۱ـ پذیرش تکالیف دینی، ۲ـ صبر و تحمل سختی‌ها، ۳ـ استقامت‌ورزی، ۴ـ اقامه نماز، ۵ـ احسان به والدین، ۶ـ احساس مسئولیت، ۷ـ وفای به عهد، ۸ـ اعتماد به نفس، ۹ـ عبودیت، ۱۰ـ امر به معروف و نهی از منکر و....

مضمون رفتاری و اجتماعیِ یکی از سخنان مهم استاد، فریضهٔ امر به معروف و نهی از منکر است:

> «امر به معروف و نهی از منکر واجب است و صلاح و فساد اجتماع به اجرا و عدم اجرای این اصل بستگی دارد. نتیجهٔ منطقی ترک امر به معروف و نهی از منکر این است که میدان برای اشرار باز می‌شود و آن‌ها بر مردم مسلط خواهند شد» (همو، ۱۳۸۱: ۲۴۲).

نتیجه اینکه امر به معروف و نهی از منکر یک دستور الهی است؛ چون انسان‌ها در مسیر زندگی آزاد بوده و از خود استقلال دارند و ممکن است در برخی موارد پا را فراتر بگذارند و به وعده الهی در امور سیاسی و اجتماعی عمل نشود. به همین دلیل، خداوند با دستورات خود این افراد را وادار می‌کند که دست به طغیان نزنند:

﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ (احزاب/ ۳۵)؛ همانا مردان و زنان مسلمان، و مردان و زنان مؤمن، و مردان و زنان عابد، و مردان و زنان راست‌گو، و مردان و زنان صبور، و مردان و زنان خاشع، و مردان و زنانی که صدقه می‌دهند، و مردان و زنانی که روزه می‌گیرند، و مردان و زنانی که فرج و شهوت خود را حفظ می‌کنند، و مردان و زنانی که خدا را بسیار یاد می‌کنند، خداوند برایشان آمرزش و پاداشی عظیم آماده کرده است.

یعنی شریعت اسلام از نظر کرامت و حرمت اشخاص در امر دین، تفاوتی بین زن و مرد قائل نشده است.

پس اگر در جامعه‌ای، این وظیفه الهی انجام نشود و یا سست شود، دیگر جامعه در مسیر توحیدی نخواهد بود و در نتیجه، این جامعه در مسیر انتظار و آرامش نخواهد بود و همواره به سوی هرج‌ومرج در حرکت خواهد بود؛

«قرآن کشف خود واقعی و تقویت و تکامل آن را مولود ذکر خدا و اخلاص و عبادت مخلصانه می‌داند» (همو، ۱۳۹۰: ۴۹۲/۴).

از این سخن ارزشمند می‌توان مؤلفه رفتاری و اجتماعیِ «عبادت مخلصانه» را در زندگی انسان‌ها استخراج نمود. حال اگر انسان‌ها این ارتباط خالصانه را به‌صورت دائمی با منبع وحی و منبع آرامش مطلق برقرار سازند، آن‌ها نیز از این منبع آرامش، کسب فیض خواهند نمود، و به‌تدریج همان‌گونه که این افراد از انوار قدسیه الهی برخوردار شده‌اند، دیگران نیز از این انرژی کسب‌شده بهره‌مند خواهند شد. اینک به‌اختصار برخی از مؤلفه‌های مطلوب و تأثیرگذار در جامعه را که قابل برداشت و استخراج از آثار شهید مطهری است، بیان خواهیم کرد:

۳ـ۱. مؤلفه‌های اخلاقی و معنوی

برخی از مؤلفه‌های اخلاقی و معنویِ قابل استخراج از آثار استاد مطهری که پایبندی به آن‌ها می‌تواند افراد جامعه را در مسیر سلامت نفس قرار داده و زمینه‌ساز ظهور و جامعه منتظر شود، عبارت‌اند از: ۱ـ توکل، ۲ـ مراقبت نفس و خودسازی، ۳ـ محاسبه نفس،

۴ـ دوری از گناهان، ۵ـ هویت انسانی، ۶ـ حاکمیت عقل و....

بدیهی است جامعه‌ای که در آن معنویت و اخلاق وجود نداشته باشد، بی‌تحرک خواهد بود. لذا قرآن و اهل‌بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام بیشترین تأکید را بر رشد اخلاقی و معنوی بشر داشته‌اند. استاد مطهری معتقد است:

«در قدیم، علمای اخلاق و مربیان دستور به محاسبه نفس می‌دادند. محاسبه نفس یعنی از نفس حساب کشیدن که چکار کردی و چکار نکردی؟ [و نفس را مورد عتاب و خطاب قرار می‌دادند]» (همو، ۱۳۸۴: ۱۹۳).

مضمون اخلاقی معنوی و انتزاعی از این عبارت، اهمیت محاسبه نفس است؛ یعنی اگر کسی به محاسبه نفس بپردازد، این شخص در مورد خودش به خودسازی پرداخته و لذا الگوی مناسبی برای جامعه خواهد بود و جامعه را به‌تدریج به‌سوی رشد اخلاقی و معنوی سوق خواهد داد.

۳ـ۲. مؤلفه‌های عدالت‌خواهی و صلح‌طلبی

مؤلفه‌های عدالت‌خواهی و صلح‌طلبی در آثار شهید مطهری عبارت‌اند از: ۱ـ صلح‌جویی، ۲ـ مهرورزی، ۳ـ سلامت نفس، ۴ـ امنیت جامعه، ۵ـ میانه‌روی و....

ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی از ویژگی‌های مؤثر بر زمینه‌سازی ظهور است. اجرای عدالت جهانی و ریشه‌کنی ظلم و برقراری روابط حسنه میان افراد، براساس عدالت و صلح و صفا و تعاون و احسان و عاطفه و خدمت به یکدیگر است (همو، ۱۳۹۳: ۲۲۲).

شهید مطهری عبارتی دارد که دربردارنده مضمون سلامت و امنیت، و از مؤلفه‌های اصلی اعتدال است. ایشان می‌نویسد:

«دولتی در انتظار بشر است که عادل، مقرون به عقل، حکمت، سعادت، رفاه، آسایش، وحدت کلمه و مقرون به وحدت جهانی است» (همو، ۱۳۷۴: ۹۴).

۳ـ۳. مؤلفه‌های سیاسی مؤثر جهان

مؤلفه‌های سیاسی مؤثر جهان در ظهور مهدویت که در آثار شهید مطهری مطرح شده‌اند، عبارت‌اند از: ۱ـ وحدت (همبستگی) جهانی، ۲ـ تشکیل حکومت اسلامی، ۳ـ ایجاد وحدت مسلمانان، ۴ـ مهدویت به‌عنوان فلسفه بزرگ جهانی، ۴ـ خلافت الهی

(نظریه ولایت فقیه)، ۵ـ صلح و صفای کامل، ۶ـ حکومت جهانی واحد و....

این مؤلفه‌ها به لزوم تشکیل حکومت اشاره دارند؛ به این معنا که حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف انقلابی سیاسی و دینی در جهان برپا خواهد کرد و تنها فردی است که عدالت را به معنای واقعی در همه ابعاد آن در جهان می‌گستراند. باور شهید مطهری در این زمینه چنین است:

«نویدی که به قیام و انقلاب مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در زمین می‌دهند، تحقق خواهد یافت و پیروزی نهاییِ عدالت و آزادی بر زور و استکبار و ظلم، و در نتیجه برقراری حکومت جهانی واحد، عملی خواهد شد» (همو، ۱۳۸۱: ۵۲).

از این عبارت، یک مؤلفه سیاسی قابل استنباط است و آن عبارت است از: «تشکیل حکومت واحد جهانی». همچنین این مطلب نشان‌دهندهٔ این پیام مهم است که در نهایت، حکومت ظالمانه و مستکبرانه در جهان برچیده خواهد شد و حکومت مطلق عدالت و صلح و آزادی بر جهان حاکم خواهد شد.

۳ـ۴. مؤلفه‌های تحول‌گرایی در تربیت مهدوی

از دیگر مؤلفه‌های مهم استاد شهید مطهری در این زمینه عبارت است از: تحول‌گرایی در تربیت مهدوی که ویژگی‌ها و شاخص‌های آن عبارت‌اند از: ۱ـ اصلاح جامعه، ۲ـ رهایی از پوچ‌گرایی، ۳ـ اصلاح امور جامعه، ۴ـ بدعت‌زدایی، ۵ـ تکامل همه‌جانبه، ۶ـ پرهیز از تقلید کورکورانه، ۷ـ شهامت در تغییر اوضاع و احوال به‌منظور آمادگی جامعه و... در نظام تربیتی مهدویت.

اصل بر اصلاح بنیادین امور و تغییر و تحول واقعی و درونی انسان‌ها و جامعه است. براین‌اساس، این نظام تربیتی باید پویا و کاربردی باشد و برنامه اصلی آن باید با تأکید بر دگرگونی و اصلاح امور جامعه باشد (همو، ۱۳۷۱: ۵۹).

۳ـ۵. مؤلفه‌های امید و انتظار مهدوی

البته مقصود از انتظار، هر نوع انتظاری نیست؛ بلکه انتظار سازنده و امیدبخش است که مؤلفه‌های آن در آثار شهید مطهری چنین آمده است: ۱ـ انتظار فرج، ۲ـ امید به آینده، ۳ـ صبر و استقامت، ۴ـ خوش‌بینی به آینده بشر، ۵ـ مأیوس نشدن، ۶ـ انتظار حیاتبخش،

۷ـ سعه صدر داشتن و.... سرانجام مهم‌ترین مؤلفه‌های تربیتی و دینی و نمادهای آن در آثار شهید مطهری در مورد زمینه‌سازی ظهور جامعه منتظر، به‌صورت خلاصه در جدول زیر ارائه شده است:

جدول شماره ۱: برآورد مهم‌ترین مؤلفه‌ها و نمادهای تربیتی ـ دینی و نمادهای جامعه منتظر (در آثار شهید مطهری)

مؤلفه‌های تربیتی مهدویت	نمادهای تربیتی و شناختی جامعه منتظر									
شناختی و تربیتی	شناخت اصول دین	آزاداندیشی	موعودباوری	حق‌طلبی	خیرخواهی	زیباشناسی	خلاقیت و نوآوری	خودشناسی	بصیرت دینی	خردورزی
ارزشی	شهادت‌طلبی	پایبندی به ارزش‌ها	ازخودگذشتگی	ولایت‌مداری	اقامه نماز	ولایت‌مداری	ساده‌زیستی	احسان به والدین	همدلی و همیاری	فلسفه جهاد
رفتاری و تربیتی	خودسازی	انجام تکالیف	صبر و تحمل	حاکمیت عقل	حُسن خُلق	احساس مسئولیت	وفای به عهد	اعتماد به نفس	عبودیت	امر به معروف و نهی از منکر
اخلاقی و معنوی	توکل	محاسبه نفس	دوری از گناه	هویت انسانی	خودسازی	رهایی از پوچ گرایی	آمادگی جامعه	میانه‌روی	ظلم‌ستیزی	احسان و نیکوکاری
عدالت‌خواهی	عدالت‌خواهی	مهرورزی	انتظار سازنده	سلامت نفس	امنیت جامعه	شناخت هستی	صبر و تحمل	انتظار سازنده	انتظار فرج	رهایی از پوچ گرایی

صلح‌طلبی	برقراری صلح	شناخت هستی	وحدت مسلمانان	حکومت واحد جهانی	اصلاح جامعه	مقاومت	ظلم‌ستیزی	اصلاح جامعه	امنیت جامعه	صبر و تحمل
سیاسی و حکومتی	وحدت جهانی	انتظار سازنده	تشکیل حکومت جهانی	ولایت فقیه	مهدویت و فلسفه جهانی	انتظار سازنده	خودسازی	استقامت‌ورزی	خودسازی	شناخت هستی
تحول‌گرایی	اصلاح‌طلبی	اصلاح جامعه	دوری از پوچ‌گرایی	اصلاح جامعه	بدعت‌زدایی	تکامل‌گرایی	اصلاح جامعه	خودسازی	دوری از تقلید کورکورانه	آمادگی برای تغییر
امید و انتظار	انتظار	استقامت‌ورزی	امیدواری	صبر	خوش‌بینی	دوری از یأس	انتظار فرج	شناخت هستی	سعه صدر	خدمتگزاری

جدول شماره ۲: برآورد مهم‌ترین شاخص‌های تربیتی و کمیت‌های آماری در آثار شهید مطهری

شاخص‌های آثار استاد	نمادهای تربیتی و معرفتی	فراوانی	درصد فراوانی	درصد معتبر	درصد فراوانی تجمعی
ارزشی و تربیتی	شهادت‌طلبی	۲	۲/۴	۲/۴	۷۱/۱
	ایثار	۳	۳/۵	۳/۵	۶۳/۵
	ولایت‌مداری	۲	۲/۴	۲/۴	۶۴/۳
	احسان به والدین	۲	۲/۴	۲/۴	۷۱/۱
	جهاد	۴	۴/۷	۴/۷	۶۰/۰
	پایبندی به ارزش	۵	۳/۵۲	۳/۵۲	۵۷/۸
شناختی و تربیتی	بصیرت دینی	۷	۸/۷۴	۸/۷۴	۴۴/۹
	حق‌طلبی	۱	۱/۲	۱/۲	۸۲/۱

	خلاقیت و نوآوری	۲	۲/۴	۲/۴	۷۱/۱
	خودشناسی	۱۰	۱۱/۴۸	۱۱/۴۸	۳۴/۸
	خردورزی	۲	۲/۴	۲/۴	۶۴/۳
	نماز	۳	۳/۵	۳/۵	۶۳/۵
رفتاری و تربیتی	انجام وظیفه	۴	۴/۷	۴/۷	۶۰/۰
	صبر و تحمل	۶	۶/۱	۶/۱	۴۸/۲
	حُسن خُلق	۳	۳/۵	۳/۵	۶۷/۱
	امر به معروف	۱	۱/۲	۱/۲	۷۹/۷
	دوری از پوچ‌گرایی	۴	۴/۷	۴/۷	۶۰/۰
	اخلاقی و معنوی	۳	۳/۵	۳/۵	۶۳/۵
امید و انتظار	موعودباوری	۱	۱/۲	۱/۲	۸۱/۳
	آمادگی جامعه و وحدت	۴	۴/۷	۴/۷	۶۰/۰
	انتظار سازنده	۸	۹/۱	۹/۱	۴۱/۵
	امید	۳	۳/۵	۳/۵	۶۳/۵
	امنیت اجتماعی	۲	۲/۴	۲/۴	۶۹/۴
	اصلاح جامعه	۹	۱۰/۳۰	۱۰/۳۰	۳۹/۶
	مهدویت و عدالت‌طلبی	۳	۳/۵	۳/۵	۶۳/۵
	انقلاب و حکومت جهانی	۵	۳/۵۲	۳/۵۲	۵۷/۸

در بین آثار منتخب و مورد مطالعهٔ استاد شهید مطهری که در قالب چهار شاخص ارزشی ـ تربیتی، شناختی ـ تربیتی، رفتاری ـ تربیتی، و امید و انتظار تدوین شده‌اند و سپس مجموع شاخص‌های مذکور به ۲۶ نماد تفکیک شده‌اند، نتایج زیر حاصل شد. تعداد ۱۰۰ مورد شاخص انتخاب شدند که برآورد آن‌ها عبارت است از:

الف) در حوزه ارزشی و تربیتی؛ در مورد شهادت‌طلبی (۲/۴ درصد)، ایثار (۳/۵ درصد)، ولایت‌مداری (۲/۴ درصد)، احسان به والدین (۲/۴ درصد)، جهاد (۴/۷ درصد)، پایبندی به ارزش‌ها (۳/۵۲ درصد).

ب) در حوزه شناختی ـ تربیتی؛ در مورد بصیرت دینی (۸/۷۴ درصد)، حق‌طلبی (۱/۲ درصد)، خلاقیت و نوآوری (۲/۴ درصد)، خودشناسی (۱۱/۴۸ درصد)، خِردورزی (۲/۴ درصد)، نماز (۳/۵ درصد).

ج) در حوزه رفتاری ـ تربیتی؛ در مورد انجام وظیفه (۴/۷ درصد)، صبر و تحمل (۶/۱ درصد)، حُسن خُلق (۳/۵ درصد)، امر به معروف (۱/۲ درصد)، دوری از پوچ‌گرایی (۴/۷ درصد)، اخلاق و معنویت (۳/۵ درصد).

د) در حوزه امید و انتظار؛ در مورد موعودباوری (۱/۲ درصد)، وحدت و آمادگی جامعه (۴/۷ درصد)، انتظار سازنده (۹/۱ درصد)، امید (۳/۵ درصد)، امنیت اجتماعی (۲/۴ درصد)، اصلاح جامعه (۱۰/۳۰ درصد)، مهدویت و عدالت‌طلبی (۳/۵ درصد)، انقلاب و حکومت جهانی (۳/۵۲ درصد).

نتیجه‌گیری

پس از تحلیل مبانی تربیت دینی و معنویِ مؤلفه‌های ظهور و طرح عقاید شهید مطهری در مورد تمهیدات تربیتی و شناختی می‌توان به این نتیجه رسید که انسان باید ابتدا در مراحل شناختی به‌صورت یقینی این شناخت را در درونش نهادینه سازد (خودسازی دینی) و در عمل و زندگی عادی خود پیاده کند و انسان با این ویژگی می‌تواند در جامعه منتظر تأثیرگذار و منشأ اثر شود؛ زیرا طبق رهنمودهای دین اسلام، اصلاح و تربیت صحیح فرد در ایجاد جامعه سالم، نقشی بسزا دارد. همچنین با توجه به محتوای علمی آثار شهید مطهری دراین‌خصوص می‌توان نتیجه گرفت که جهت فراهم نمودن زمینه‌های جامعه سالم باید به زیرساخت‌های فرهنگی، تاریخی، اجتماعی و دینی آن جامعه نیز توجه شود.

همچنین براساس یافته‌های جدول بالا، بیشترین شاخص مربوط به خودشناسی و یا خودسازی با ۱۱/۴۸ درصد و اصلاح جامعه با ۱۰/۳۰ درصد و انتظار سازنده با ۹/۱ درصد بوده است که به ترتیب از بالاترین مرتبه در اندیشه و آثار استاد شهید مطهری برخوردار بوده‌اند. به عبارت دیگر، افراد جامعه با خودسازی می‌توانند در رشد و اصلاح جامعه مؤثر باشند و در نهایت خود را برای برپایی یک جامعه آرمانی و منتظر، مهیا و اصلاح نمایند؛ همان اصلاحی که شهید مطهری نیز در *گفتارهای معنوی*، آرزوی آن را داشت. انتظار فرج داشتن یعنی نیت ما واقعاً این باشد که در رکاب امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و در خدمت ایشان، دنیا را اصلاح کنیم.

کتابنامه

۱. *نهج‌الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)*، گردآوری و ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ نوزدهم، تهران، جاویدان، ۱۳۶۴ ش.
۲. *نهج‌البلاغه*، گردآوری ابوالحسن محمد بن حسین موسوی (شریف رضی)، ترجمه محمد دشتی، قم، جمال، ۱۳۸۷ ش.
۳. باقری، خسرو، «آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت»، *فصلنامه انتظار موعود*، سال اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۰ ش.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، *غرر الحکم و درر الکلم*، شرح جمال‌الدین محمد خوانساری، مقدمه و تصحیح و تعلیق میرجلال‌الدین حسینی ارموی، چاپ هفتم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
۵. جوادی آملی، عبدالله، *تفسیر موضوعی قرآن کریم (جلد ۱۴: صورت و سیرت انسان در قرآن)*، چاپ دوم، قم، اسراء، ۱۳۷۸ ش.
۶. همو، *تفسیر موضوعی قرآن کریم (جلد ۱۷: جامعه در قرآن)*، قم، اسراء، ۱۳۸۶ ش.
۷. حیدری، سیدکمال، *التربیة الروحیة: بحوث فی جهاد النفس*، چاپ ششم، قم، دار الفراقد، ۱۳۸۲ ش.
۸. داوودی، محمد، *سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام (جلد دوم: تربیتی دینی)*، زیر نظر علیرضا اعرافی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳ ش.
۹. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه*، چاپ شانزدهم، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۳ ش.
۱۰. رحیمی، مصطفی، *فلسفه دین*، چاپ هفتم، تهران، مروارید، ۱۳۶۵ ش.
۱۱. سهرابی، فرامرز، *مهدویت و فلسفه تاریخ*، قم، آینده روشن، ۱۳۸۹ ش.
۱۲. فرید تنکابنی، مرتضی، *الحدیث: روایات تربیتی از مکتب اهل بیت علیهم‌السلام*، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲ ش.
۱۳. قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر القمی*، تصحیح سیدطیب موسوی جزائری، چاپ سوم، قم، دار الکتاب، ۱۴۰۴ ق.
۱۴. کاوندی، زینب، محمدمهدی صفورایی پاریزی، «عزت نفس؛ احترامی به ملکوت خویشتن با نگاهی از دریچهٔ روان‌شناسی و دین»، *فصلنامه طهورا سابق (پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده)*، سال پنجم، شماره ۱۲، بهار ۱۳۹۱ ش.
۱۵. کلینی رازی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۱ ق.
۱۶. کوفی اهوازی، حسین بن سعید، *المؤمن*، قم، مدرسه امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف، ۱۴۰۴ ق.
۱۷. متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام‌الدین، *کنز العمّال فی سنن الاقوال و الافعال*، تحقیق حسن رزوق، تصحیح صفوة السقا، بیروت، مکتبه التراث الاسلامی، ۱۳۹۷ ق.
۱۸. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم‌السلام*، بیروت، مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
۱۹. محمدی ری‌شهری، محمد، *میزان الحکمه*، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۹ ش.
۲۰. محمودی، ضیاءالدین، *الاصول الستة عشر من الاصول الاولیة: مجموعة من کتب الروایة الاولیة فی عصر الائمة المعصومین علیهم‌السلام*، با همکاری نعمت‌الله جلیلی و مهدی غلامعلی، قم، دار الحدیث، ۱۴۲۳ ق.
۲۱. مطهری، مرتضی، *امدادهای غیبی در زندگی بشر*، تهران، صدرا، ۱۳۷۴ ش.
۲۲. همو، *انسان در قرآن*، چاپ چهارم قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ ش.
۲۳. همو، *بیست گفتار*، چاپ یازدهم، تهران، صدرا، ۱۳۸۱ ش.

۲۴. همو، *پانزده گفتار*، چاپ هشتم، تهران، صدرا، ۱۳۶۶ ش.
۲۵. همو، *تعلیم و تربیت در اسلام*، چاپ نهم، تهران، صدرا، ۱۳۷۱ ش.
۲۶. همو، *حکمت‌ها و اندرزها*، تهران، صدرا، ۱۳۸۴ ش.
۲۷. همو، *سیری در سیره ائمه اطهار علیهم‌السلام*، تهران، صدرا، ۱۳۹۳ ش.
۲۸. همو، *عدل الهی*، چاپ سوم، تهران، صدرا، ۱۳۶۹ ش.
۲۹. همو، *علل گرایش به مادیگری*، تهران، صدرا، ۱۳۶۵ ش.
۳۰. همو، *مجموعه آثار (۳)*، چاپ سوم، تهران، صدرا، ۱۳۸۹ ش.
۳۱. همو، *یادداشت‌های استاد مطهری*، چاپ چهارم، تهران، صدرا، ۱۳۹۰ ش.
۳۲. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، *تحریر الوسیله*، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۸ ش.